

РОЗВИТОК ФІЗИЧНОЇ ОСВІТИ В ШКОЛАХ ЗАКАРПАТТЯ У ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ПЕРІОД (1919–1939 РР.)

Пошуки наукової дидактики сьогодні лежать у площині вдосконалення, модернізації процесу навчання в загальноосвітній школі. Як показує аналіз досліджень останнього періоду, найбільш інтенсивно вони проводяться в галузі іноземних мов та природознавства. Це відповідь на виклик часу, оскільки розвиток техніки, промислової електроніки, виробничих технологій ґрунтується на знаннях з фізики, хімії. З іншого боку, в останні роки спостерігається тенденція до зниження інтересу в учнів до предметів природничо-наукового циклу, в тому числі і до фізики. Визначена суперечність спонукає звернутися до скарбниці досвіду попередніх поколінь, адже іноді для того, щоб рухатися вперед, необхідно осмислити минуле, виявити і простежити закономірності і тільки після цього стає можливим знаходження відповідей на актуальні питання сьогодення, прогнозування майбутнього.

Окрім того, як вважає Т. М. Попова, «культурно-історична модель пізнання аналізує і розглядає динаміку знання крізь призму культурного і наукового розвитку суспільства» і виконує «світоглядну функцію у становленні інтелектуальної особистості з метою її орієнтації на гуманістичні цінності» [7, с. 24].

Коли територія України була поділена між Австро-Угорською та Російськими імперіями, впродовж кількох століть вітчизняна педагогіка розвивалася у двох паралельних напрямках. Причому цей поділ був не тільки географічним, а й зумовив відокремленість у розвитку освітніх систем, особливості функціонування яких визначалися станом науки та шкільництва країн, до складу яких входили українські землі [8].

Досліджуючи проблему розвитку змісту фізичної освіти в школах Закарпаття, ми орієнтуємося на цінності культурно-історичної спадщини, що містить досвід: виховання особистості в умовах полікультурного середовища; диференціації змісту середньої освіти за рахунок розбудови державних і приватних середніх навчальних закладів різних типів; створення різнорівневих програм, в тому числі, і з фізики – для гімназій, реальних шкіл, народних і горожанських шкіл.

Тема, що стала об'єктом вивчення, неодноразово порушувалася багатьма авторами. Щоправда, йшлося про історію та розвиток педагогічної освіти в Закарпатті загалом, яка розкривається у працях авторів: В. Гомонная, А. Ігната, М. Кляп., М. Кухти, Л. Маляр, В. Росула, М. Талапканича, Н. Товтин, В. Туряниці, В. Химинця, П. Ходанича, Т. Цибар та ін.

Питання розвитку змісту природничонаукової освіти розкриваються

у дослідженнях М. В. Головка (Августин Волошин – автор оригінальної методичної системи навчання фізики в загальноосвітній школі); А. М. Мартін (розвиток змісту природничої освіти у вітчизняній середній школі (друга половина XIX – початок XX століття)); Г. М. Розлуцької (зміст підручників з природознавства для молодших школярів шкіл Підкарпатської Русі); З. Г. Саф'янюк (розвиток теорії та практики реальної освіти на західноукраїнських землях (1849–1939 рр.)); Н. Л. Сосницької (формування і розвиток змісту шкільної фізичної освіти в Україні (історико-методологічний контекст)).

У попередніх дослідженнях нами були розглянуті питання про вклад видатних постатей Закарпаття у розвиток фізичної освіти краю (А. І. Волошина, В. Довговича, А. Єнковського, І. О. Зейкана, В. Г. Кукольника, П. Д. Лодія, І. С. Орлая, Л. Чопея) [4], про зміст підручників з фізики А. Волошина [5].

Усебічно недослідженими залишаються питання розвитку шкільної фізичної освіти в Закарпатті під час його входження до складу Чехословаччини (1919–1939 рр.). Саме тому мета дослідження полягала у виявленні особливостей становлення і розвитку шкільної фізичної освіти на Підкарпатській Русі.

Утворення Чехословацької Республіки в кінці жовтня 1918 року і включення до її складу Закарпаття під офіційною назвою «Підкарпатська Русь» у вересні 1919 року, створило якісно нові умови для розвитку шкільної освіти в Закарпатті та шкільної фізичної освіти, зокрема. Чехословацький уряд, органи влади Підкарпатської Русі одержали тяжку спадщину на ниві освіти від колишньої Австро-Угорської імперії.

Так на основі Конституції 1920 р. держава здійснювала управління школами і контроль над ними. Шкільною справою відало міністерство шкіл і народної освіти, якому підлягали окружні шкільні уряди. У 1922 році була проведена шкільна реформа – введено «Малий шкільний закон», який передбачав обов'язковим 8-річне навчання та удосконалення навчальних планів і програм, які затверджувалися на окружних учительських конференціях. Кожний округ мав свій навчальний план. У програмах нового типу шкіл збільшено години на вивчення математики, природознавства. У старших класах вводять години з фізики [9].

Вивчення фізики в школах супроводжувалося неабиякими труднощами, насамперед – це відсутність підручників, написаних рідною мовою. У навчальних закладах використовувалися підручники авторів на різних мовах: чеській, угорській, руській.

Аналіз річного звіту діяльності, наприклад, Мукачівської реальної гімназії за 1930–31 навчальний рік дозволяє простежити: зміни в кадровому складі вчителів, розподіл навантаження та перелік посад (професор, тимчасовий професор, помічник викладача, вчитель); кількість уроків з окремих дисциплін (так, наприклад, тижневе навантаження з фізики розподілялося наступним чином: у руських класах (яких у школі налічувалося 16) – III кл. (3 год.), IV кл. (2 год.), VII кл. (3 год.), VIII кл.

(4 год.); у чеських класах (яких у школі було 6) – у III кл.(3 год.), IV кл. (2 год.); стан гімназійної установи; проведені шкільні урочистості, екскурсії (з природознавства, історії), практичні заняття з ботаніки і зоології; робота батьківського комітету і стан здоров'я вчителів і учнів; результати іспитів на зрілість (наведено зразки завдань, які пропонувалися на іспитах, список випускників, допущених до іспиту і результати іспиту, які могли бути наступними: зрілий із відзнакою, зрілий, зрілий за рішенням більшості голосів членів екзаменаційної комісії, не з'явився, відкладено іспити на 1 рік, іспит (зазначено з якого предмету) рекомендовано скласти у певний термін тощо); робота самоосвітнього гуртка; статистичні таблиці розподілу учнів за класами, в яких зазначались відомості про національність, віросповідання, заняття батьків учнів, плата за навчання, поведінка учнів, їх зайнятість у гуртковій роботі; представлений на затвердження список підручників на наступний рік [1].

Список рекомендованих підручників за роками навчання нами представлено у вигляді таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Рекомендовані підручники з фізики у Мукачівській реальній гімназії за 1930–31 н.р.

	Класи	Тижневе навантаження (к-сть год.)	Затверджені підручники з фізики
<i>Руські класи</i>	III	3	Petira St. Fysika pro nižši školy stf. vyd. – Praha, 1924
	IV	2	Petira St. Fysika pro nižši školy stf. vyd. – Praha, 1924
	VII	3	Mašek B. Fysika pro vyšši třídy střednich školškol. – Praha, 1921
	VIII	4	Mašek B. Fysika pro vyšši třídy střednich školškol. – Praha, 1924
<i>Чеські класи</i>	III	3	Petira St. Fysika pro nižši školy stf. vyd. – Praha, 1924
	IV	2	Petira St. Fysika pro nižši školy stf. vyd. – Praha, 1924

Таким чином, як видно з таблиці, і в руських, і в чеських класах учні вивчали фізику за підручниками чеських авторів. Це не викликає здивування, оскільки чеська мова була проголошена державною на території Підкарпатської Русі, а руська мова була другою державною. Таким чином, знати державну мову повинні були всі, і тому за умов нестачі підручників на руській мові, фізика вивчалася чеською.

У горожанських школах для учнів угорської національності, рекомендованими були підручники Miklósa Tíxa [11], Sándora Langera és Jánosa Loschdorfera [12]. Підручники мають практичну спрямованість, містять основні відомості з усіх розділів фізики, відомих на той час.

Обидва підручники мають схожу структуру (очевидно, загальноприйняту на той час). Побудова розділів включає: вступ, який містить інформацію про те, що учням може бути відоме з теми, яка буде розкриватися (бачили, спостерігали, чули); основна частина, яка пояснює сутність фізичного явища (явищ), факту, процесу. При цьому використовується велика кількість ілюстрацій: схеми, малюнки, статистика (для порівняння, наприклад, швидкості руху різних тіл); заключна частина, в якій розкривається практичне застосування знань у побуті, господарстві, виробництві, науці і техніці. У кінці кожного параграфу містяться завдання або запитання для самостійної роботи учнів. Підручник Miklósa Tíxa, окрім цього, містить у кінці окремих параграфів історичні довідки, в яких розкриваються сторінки життя видатних учених або історія відкриття фізичного закону.

Обидва підручники майже не містять формул, розрахунків, математичних перетворень. Вивчення фізики за цими підручниками сприяло загальнокультурному розвитку учнів.

Для горожанських шкіл, в яких навчалися руські діти, рекомендованим був підручник фізики чеських авторів І. Пастейрика та Е. Паржазeka, перекладені на руську мову. Аналізований нами підручник цих авторів «Физика для горожанських шкіл Підкарпатської Русі (для другої класи)» містить матеріал з шести розділів: I. Рух і рівновага твердих тіл. II. Рух і рівновага рідин. III. Рух і рівновага газів. IV. Про електричність. V. Про звук. VI. Про світло. Особливістю цього підручника є те, що кожний розділ починається із короткого огляду вивченого у першому класі. В кінці кожного розділу містяться завдання і проблемні запитання. У порівнянні з підручниками для угорських шкіл цей підручник був менш інформативним, містив короткі відомості про найголовніші аспекти у виокремлених розділах (в угорських підручниках містилося 15 розділів).

Отже, відсутність повноцінної можливості вивчати фізику на руській мові спонукала науковців до роботи над створенням рідномовних підручників.

Якраз про це і говорить сучасний дослідник в галузі історії дидактики фізики М. В. Головка, вважаючи, що одним із напрямів розвитку педагогіки та шкільництва на Закарпатті цього періоду стає розробка та запровадження підручників для загальноосвітньої школи на рідній мові [2].

Значна роль у цьому процесі належить Августину Волошину (1874–1945), який був «педагогом не тільки для одної молоді, що училася у гр.-кат. учительській препарандії (семінарії – прим. авт.) в Ужгород – але був педагогом усеї тої частини руського народу, що жиє по сїм боцї Карпат. Був педагогом в широкім значеню слова, педагогом усеї руської молодїжи... педагогом усего народа... своєю національною свідомостою...и тим, що випередив свою суспільність своїми поглядами

на народ и его язык о кôлькадесять лѣт» [10, с. 5].

А. Волошин, будучи за освітою вчителем математики та фізики, гостро переживав нестачу школами підручників на рідній для русинів мові. У 1924 році побачив світ його перший підручник «Фізика для народних и горожанських шкôл и для низших клас гимназіѣ». А у 1932 році разом з професором М. Велигородським перевидає свій підручник під назвою «Фізика и химия для низших клас середних шкôл и для горожанських и народных шкôл». Підручник охоплював відомі на той час основні розділи з фізики. Матеріал підручника вдало скомпонований і викладений на доступному для дітей рівні. Автором при укладанні було ґрунтовно опрацьовано літературу з предмету. У кінці підручника подано термінологічний словник на трьох мовах: чеській, угорській та руській (мова Підкарпатської Русі). Задачі в підручнику складено із урахуванням індивідуально-психологічних особливостей учнів, тематична основа задач – краєзнавчий матеріал, який сприяв зацікавленню учнів предметом.

Згідно «Нормальних учебних основ...», який розроблявся як збірник методичних вказівок для вчителів, визначалася загальна мета виховання, яка ставила перед школою завдання «не лише механічно поняття групувати, але дати ученикам основи трудового способу (методы), щоб ученики в життю могли дальше учитися и образоватися» [3, с. 3]. Тобто йшлося про підготовку молоді до самостійного життя, до праці. Ідея підготовки до подальшого трудового життя пронизувала усі шкільні дисципліни. Так наприклад, вивчення фізики передбачало, крім з'ясування суті фізичних явищ, також експериментування з саморобними приладами, використання наочності, виготовленої для уроків фізики на уроках трудового навчання (так званої «ручної праці»), проведення екскурсій на виробництво, знайомство з різними галузями народного господарства [3, с. 29]. Розв'язування задач розглядалося не лише як діяльність для інтелектуального розвитку, для засвоєння основних понять, але і як можливість для розвитку почуттів та формування характеру дитини: «Ця праця повинна займати не лише розум і пам'ять, але має впливати на його (учня – прим.авт.) чувства и упражняти його волю» [3, с. 3]. Окрім того, тематика задач повинна була бути тісно пов'язаною із «краєзнавством... та з наукою о домашнем господарстві» [3, с. 30].

Таким чином, можемо відмітити, що у досліджуваний період мав місце факт розробки підручників з фізики (що пов'язане, насамперед із реалізацією змісту фізичної освіти), і створення теоретичних основ дидактики фізики (що пов'язане із методикою її викладання).

Отже на основі проведеного дослідження можемо констатувати, що розвиток шкільної фізичної освіти Закарпаття в період з 1919–1939-х років характеризується:

– розробкою навчальних планів для різних типів шкіл (горожанських, народних, гімназій, державних фахових шкіл), що передбачало забезпечення підручниками різного рівня складності

(академічного, загальноосвітнього, прикладного);

– полікультурністю (наведено приклад використання чеських підручників з фізики у руських класах; підручник А. Волошина містив термінологічний словник на трьох мовах; угорські школи використовували підручники угорських авторів);

– усвідомленням того, що знання фізики є складовою загальної культури людини;

– переважанням: а) у доборі матеріалу для підручників – утилітарної (практичної, корисної цінності) стратегії; б) у формулюванні умов задач – тематики краєзнавчого змісту; в) у навчанні – методів спостереження, експериментування, саморобного виготовлення приладів для фізичного кабінету;

– розробкою питань змісту шкільного курсу фізики (створення підручників для руських шкіл), а також закладення теоретичних основ дидактики фізики.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із аналізом навчальних програм з метою визначення змісту шкільного курсу фізики, який пропонувався для різних шкіл: народних, горожанських, гімназій, фахових шкіл (ремісничих, торговельних, педагогічних).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Годичный отчетъ за 1930/31 учебный годъ / Составиль Н. Драгула. – Мукачево : Мук. Держ. реальная гимназія, 1931. – 56 с.
2. Головка М. В. Розвиток дидактики фізики в Україні: соціокультурний вимір. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrdeti.com/firstforum/h6.html>. – Загол.з екр. – Мова укр.
3. Нормальні учебні основи для народних (початкових) школ. – Ужгород : Свобода, 1931. – 112 с.
4. Пайда І. Становлення фізичної науки на Закарпатті у ХІХ та першій половині ХХ століття / Іван Пайда // Науковий вісник УжНУ: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2010. – Випуск 18. – С. 80–83.
5. Пайда І. Аналіз підручників А. Волошина для вивчення природничих дисциплін / Іван Пайда // Науковий вісник УжНУ: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2011. – Випуск 23. – С. 114–116.
6. Пастейрик І. Физика для горожанських шкіл Пóдкарпатскої Руси для другої класи / І. Пастейрик, Е. Паржизек. – Прага : Державне видавництво, 1925. – 54 с.
7. Попова Т. М. Методологічні і дидактичні засади реалізації культурно-історичної компоненти змісту освітньої галузі «Природознавство» : монографія / Татяна Миколаївна Попова. – Керч : РВВ КДМТУ, 2010. – 325 с.
8. Сухомлинські О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки нового виміру / Ольга Василівна Сухомлинська // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 : зб. наук. праць

- до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Ч. 1. – Х. : ОВС, 2002. – С. 37–54.
9. Химинець В. В. Освіта Закарпаття : монографія / В. В. Химинець, П. П. Стрічик, Б. М. Качур, М. І. Талапканич. – Ужгород : «Карпати»; Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2009. – 464 с.
 10. Шематизм учительства всѣх шкôл державных, церковных и частных Пôдкарпатскоѣ Руси / Зложив И. Вислоцкий. – Мукачево : Типографія «Карпатія», 1925. – 239 с.
 11. Tix M. Fizika a polgári fiúiskolák III. Oszálva számára / Miklós Tix. – Budapest: Kiadja a királji vagjar egyetemi njomda, 1926. – 152 с.
 12. Langer S. Gjakorlati fizika a polgári fiúiskolák számára / S. Langer, J. Loschdorfer. – Budapest : Irodolmi és njomdai reszvénytársulat kiadása, 1930. – 160 с.